

KENTSEL DÖNÜŞÜMLE OLUŞAN SOSYAL SORUNLAR

Murat ALÖKMEN Bahar ACAR

Mimarlar Odası

1.Giriş

"Kentsel dönüşüm", genel olarak "kentsel sorunlara çözüm üretmek amacıyla, değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel sorunlarına kalıcı çözüm sağlamaya çalışan kapsamlı bir vizyon ve eylem" olarak tanımlanmaktadır. (1) Kent, sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklere ya da zaman içinde değişen değer yargıları ve normlara bağlı olarak gerçekte sürekli değişen, dönüşen ve kendi kendini yenileyen bir organizmadır. Bu değişim hızlı ya da sağlıklı bir şekilde gerçekleştiğinde, kent mekânının çeşitli yönlerden bozulmaya uğradığı görülür. Kentsel dönüşüm / yenileme / sağlıklılaştırma gibi yaklaşımlar, bozulmaya uğrayarak çöküntü bölgesi haline gelmiş kentsel alanların iyileştirilmesini ve bu alanlardaki kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesini amaçlayan çalışmaları kapsarlar.[1]

Ayrıca kentsel dönüşüm mantığı ile aynı ama içerik olarak farklı bir tanımlamaya da değinebiliriz: Şehirselleme.

2. Şehirselleme

Eski şehir bölgelerinin yıkılarak yeniden yapılmaları olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar, şehirselleme biçimini öğrendikten bu yana, şehirlerin tarihi, insanlığın tarihi olmuştur.

Şehirler büyüyüp şekil değiştirirler. Bazıları büyümenin belirli bir düzeyinde kalırlar. Yada çok küçük tempo ile büyürler yada büyümeyizler. Bazıları ise küçülürler. Ama çoğunlukla şehirler izlenebilen bir tempo ile büyürler.

Şehirlerin büyüme eğilimi ve zamanla bir takım ihtiyaçların değişmesi ayrıca yapıların ekonomik ömürlerini tamamlaması, şehirselleme olgusunu gündeme getirmektedir.

Şehirler merkezden çevreye doğru geliştikçe merkez fonksiyonları da dalgalar şeklinde çevreye doğru yayılırlar. Şehirler genellikle tek veya çok merkezli konsantirik büyüme gösterirler. Bunun sonucunda merkezdeki kullanıcıların sayısı artar ve fonksiyon değişimi başlar. Şehirselleme fonksiyonların değişimleri sadece şehirlerin büyümeleri sonucunda ortaya çıkmaz. Bazen de tam tersi olur. Şehirler çeşitli nedenlerle nüfuslarını kaybederler. Kullanım

yoğunluğu düşer, bazen tamamen ortadan kalkarlar. Bazen de büyük köhneme bölgelerini bünyelerinde taşırlar.[2]

Türkiye’de şehirselleme olgusundan ziyade kentsel dönüşüm uygulamaları gündeme oturmuştur. Şehirselleme fiziksel olarak eskiyen ve yenilenme ihtiyacı duyulan alanları kapsamakta olup bir bütün olarak bir alanı planlayıp değiştirmeyi hedeflemektedir. Türkiye’de bu uygulama yapılmakla beraber bütün bir alanda, belirli bir plan kapsamında yapılmaktan ziyade münferit, parsel bazında ve kişilerin inisiyatifi ile yapılmaktadır. Kentsel dönüşüm ise kentsel planlamada veya büyümede öngörülmeleyen bir şekilde yapılaşan alanların kentsel plana dahil edilmesini hedeflemektedir.

Dünyada kentsel dönüşümün ilk örneği Paris’te 19. yy’ın ikinci yarısında başlamıştır. Endüstri devriminden sonra kentlere doğru olan göçün etkisi ve buna bağlı olarak artan çevre kirliliği, planlanmamış, standartları düşük konut alanları nedeniyle kentsel mekanlar bozulmuştur. Yaşanabilir ve yüksek standartlı kentler yaratılmak için 1850-1860 yılları arasında Baron Haussmann tarafından “Park Hareketi” adı verilen kent merkezlerinde geniş cadde ve bulvarların açılmasını kapsayan kentsel yenileme projesi hazırlanmıştır.

20. yy’ın ilk yarısında modernizm hareketi ile kentin sağlıksız alanları yıkılarak daha fazla yeşil alan elde edilmesi yoluna gidilmiş böylelikle az katlı konutlar yapı malzemesindeki yenilikler sayesinde yüksek katlı konutlara dönüştürülmüştür. İngiltere’deki “Bahçe Kent Hareketi” ve “Yeni Kentler Hareketi” örnek olarak gösterilebilir. İkinci Dünya Savaşından sonra savaşın etkisiyle büyük oranda yıkılmış olan kentlerin yeniden inşa süreci başlamıştır. 1940’lardan sonra kentsel yenileme kavramı merkezi ve yerel yönetimler tarafından kurumsallaştırılmış ve planlama çalışmaları ile kentsel gelişim rehberleri oluşturulmuştur.

1960’lı yıllara kadar kentsel yenileme daha çok kent merkezleri için oluşturulsa da bu tarihten sonra bu yenileme çalışmaları yoksul insanların yaşadığı kenar mahalleler ve kent çeperlerinde görülür. Bu alanlarda bozulan fiziksel ve toplumsal yapı, merkezi yönetimlerin öncelikli politikalar geliştirmesini sağlamış ve çeşitli disiplinlerin bir araya gelmesini gerektiren kentsel dönüşüm projelerini oluşturmuştur. 1980’lerde dönüşüm projeleri kentin atıl durumda kalmış veya boşaltılmış alanlarının ekonomik olarak canlandırılması olarak kamu ve özel sektör ortaklığı ile gerçekleştirilmiştir. 1990 sonrası kentsel iyileştirme ve yeniden canlandırma; kamu ve özel sektörün yanında gönüllü kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve farklı toplumsal kesimlerin de projeye katılmaları ile gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde tarihi ve kültürel miras ile ekonomik gelişme arasındaki bağın öneminin

anlaşılmasıyla da; “kentsel koruma” kavramı da “kentsel dönüşüm”de ön plana çıkmıştır. Tüm bunlarla beraber “kentsel dönüşüm” kavramı orijinal kent kimliğinden yoksun birbirine benzer kentler oluşmasına neden olmuştur.

Türkiye’de ilk gecekondular 1946 yılında İstanbul Zeytinburnu’nda yapılmıştır. Türkiye’de gecekonduların oluşma süreci, kırsal nüfusun kentlere göç etmesi ile başlamıştır. Kırsaldaki nüfus artışı ve mevcut kaynakların artan nüfusun ihtiyacını karşılamamaya başlaması ayrıca kentlerin cazibe merkezleri olarak algılanması sonucu bu göç 1950’lerden günümüze hızlanarak artmıştır. Ayrıca son 30 yıldır doğu ve güneydoğuda yaşanan çatışma ortamı da göçü hatırı sayılır oranda arttırmıştır. Kentlere gelen yeni nüfus; kentlerin çeperlerini tercih etmiş ve ekonomik maliyeti en düşük yapılarda barınmaya çalışmıştır. Gecekondular alanları hem nüfus artışı hem de yeni gelenlerin artması ile hızlı bir şekilde büyümüştür. Meydan gelen gecekondular alanları önceleri kentlerin çeperlerinde iken kentlerin büyümesi ve yeni imar alanlarının oluşturulması ile kent merkezlerinde kalmıştır. Bu alanlar üst gelir grubunu cezbetmiş ve rant alanlarının yaratılmasına neden olmuştur. Gecekondular alanlarının oluşmasında, pek çok gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de sindirilmeden yaşanan sanayileşmenin ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği kırdan kente göçün gereksinimlerine uygun kent ve hizmetlerinin geliştirilememiş olmasıdır. Kente yeni göç eden kesim, sistemde ucuz ve yasal konut sağlayan bir mekanizma olmadığı için, yine sistemin açıklıklarından ve zaaflarından yararlanarak gecekondular alanları yaratmışlar/yaratmak zorunda kalmışlardır. Birçok kentte gecekondular alanları, planlı alanlardan daha fazla alan kaplamaya başlamıştır. Günümüzde kentler iki farklı karakteri bir arada barındıran yapılar haline gelmiştir. Bu karakterler gecekondular diye tabir ettiğimiz kaçak yapılaşmanın yer aldığı alanlar ve planlı alanlar.

Göçle kente gelen ve kente tutunmaya çalışanlar benzer yaşantıya sahip bireylerle dayanışma ilişkisine bağlı olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Gelen nüfusun kendi akrabaları veya hemşehrilerinin yaşadığı alanları tercih etmesi, şehrin kenarlarında demografik olarak da farklı bir yapılanmaya yol açmıştır. Ayrıca bu alanlarda yaşayan insanların iş alanı da sosyal anlamda bir farklılaşmaya sebep olmuştur.

Kentin ihtiyaç duyduğu ucuz işgücünü barındıran bu gecekondular alanlarının oluşumuna uzun süre ses çıkartılmadı. Gecekondular alanları büyüdü, kemikleşti, hatta zamanla, özellikle de seçim zamanlarında birer oy yuvası olarak ele alınarak, “mahalleleştirildi”, resmen tanınır hale geldi, elektrik, su, kanalizasyon, toplu taşıma olanakları gibi alt ve üstyapı hizmetleri sunulmaya başlandı.

Bugün Türkiye'nin gündeminde, bugüne kadar oluşmuş, büyümüş, kemikleşmiş, yasallaşmış olan bu alanların hem fiziksel, hem de sosyal olarak tasfiyesi yer almaktadır. Bunun adı da **Kentsel Dönüşüm** olarak konulmuştur.

Kent merkezlerinde arsa arzının kısıtlı olmasından dolayı, daha önceleri kent çeperlerinde kalan ve kentin büyümesi ile kent merkezlerinde ve ana ulaşım aksları üzerinde yer alan gecekonduların üzerine kurulu olduğu alanların değerinin artmasına sebep olmuştur. Bu durum da, bu alanların gecekondular gibi düşük değerli bir kullanıma tahsis edilemeyecek kadar rant kazanması, bu alanların dönüştürülmelerini gündeme getirmiştir.

Kuşkusuz en büyük sebep rant olmakla beraber, tek sebep rant değildir. Bunun yanında birçok büyük kentte gecekonduların tasfiye edilmesinin sebebi kuruldukları alanların; (jeolojik açıdan sakıncalı olan; heyelan bölgeleri, dere yatakları, kültürel ve doğal alanlarda veya çeperlerinde yer alan alanlar, orman alanları vs.) yerleşim alanı için uygun olmayan alanlar olmasıdır. Ve bu alanların görsel anlamda da şehrin silüetini bozduğu ve tasfiye edilerek görece daha modern görünümlü alanlar oluşturulmasıdır.

Kentin gecekondular bölgeleri ile diğer bölgelerinde yaşayan insanlar arasında hem ekonomik, hem fiziksel, hem statü, hem de hizmetten kaynaklanan farklılıkların olması ve bu farklılıkların gün geçtikçe artması sosyal anlamda bir ayırım yaratmaktadır. Gecekondular alanları kendi içlerinde ve kendilerine özgü bir sosyal doku oluşturmaktadır. Bu sosyal doku, kimi erk sahiplerince her an patlamaya hazır bir bomba gibi duran bir tehdit olarak algılanmaktadır. Kentsel dönüşümün amaçlarından biride mevcut sosyal dokunun parçalanarak tehlikenin ortadan kaldırılmasıdır.

Gecekondular bölgelerinde yaşayan insanların ekonomik alt yapısı, üretim ve tüketim ilişkisi de kendilerine özgü bir nitelik taşımaktadır. Burada yaşayan insanlar çoğunluğu düşük gelirli işler de çalışmaktadır. Gelirlerine paralel olarak ta tüketimlerini kısıtlı tutmaktadırlar. Yapılan yapıların genelde hazine veya diğer kamu arazileri üzerinde inşa edilmesi, yapıların en ucuz maliyetle yapılması,(kimi zaman en elzem ihtiyaçları bile karşılamamaktadır) buldukları alanların şehrin merkezine yakın olmaları, burada yaşayan insanların tüketimini en aza indirmektedir. Ayrıca burada yaşayan insanların bir kısmının kırsalda ki üretim faaliyetlerini (hayvancılık, tarım, vb.) kentlere taşıdıkları çok rastlanılan bir durumdur. Kentlere göç edip kendi yeteneklerine göre iş bulamayan insanların tercihi genelde daha önce yaptıkları ve aşına oldukları üretim faaliyetlerini burada da devam ettirmektedirler. Gecekondular bölgelerinde

yaşayan insanların en büyük avantajı aralarındaki ekonomik ve sosyal dayanışma, komşuluk ilişkisi ve yaşayan gelenekleridir.

Türkiye’de Kentsel Dönüşüm projelerinde ana hedef mevcut dönüştürülmesi düşünülen alanın fiziksel olarak bozulduğu, köhnediği ve burada yaşayan insanların yerinde veya şehrin daha farklı bölgesinde oluşturulacak görece daha modern yapılara aktarılmasıdır. Kentsel dönüşüm projeleri şehirlerin planlı ve yaşanabilir standartlara ulaşması noktasında uygulanması gerekli zorunlu projeler arasında yer almaktadır. Ancak insanlar şehirlere göç ettiklerinde maliyet, işalanı ve sosyal dayanışma faktörleri sebebiyle oluşturdukları ve sistemin de göz yumduğu bu gecekondular alanları, aynı sebepler ortadan kaldırılmadan, boşaltıp yeni alanlara taşımak çok gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. İnsanların kentsel dönüşümle yerlerinden edilmesi, kent dışında kurulan toplu konutlarda yerleştirilmeleri veya yerinde yapılacak yeni konutlara yerleştirilmeleri, toplumsal uyum sorunlarına ve çeşitli yoksunluklarla (şehir merkezine uzaklık, yeni konutların ödeme koşulları eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği vb.) karşı karşıya kalmalarına neden olacaktır. Kentte tutunmanın yolu olarak dayanışma ilişkileriyle ve düşük tüketimle ayakta durabilen insanların, yakın gelecekte kentin dışında veya yerinde kurulmakta olan toplu konut adacıklarına taşınmaları halinde, bu yeni yaşama alanlarında toplumsal uyum sorunları ve yeni yoksulluk sorunları ile karşılaşmaları kaçınılmaz olacaktır. Tüm bunlarla beraber kentsel dönüşüm projelerinden tamamiyle vazgeçmek de doğru bir anlayış olmayacaktır.

3. Kaynaklar

1. Thomas, 2003; Polat ve Dostoğlu, 2007; Ulusoy, 2006
2. Birol Baransü, 1989; Şehirselle yenileme, İTÜ Mimarlık Fakültesi